

DOI: 10.22559/folklor.850

folklor/edebiyat, cilt:25, sayı: 97, 2019/1

Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Halk Geleneği:Çelüm Çelüm Çemçecük veya Çemçegelin¹

A Folk Tradition Which is Almost Extinct
Çelüm Çelüm Çemçecük or Çemçegelin

Kelime Erdal*

Öz

Tüm insanlık için hayati değere sahip olan su ve onun kaynağı olan yağmur, doğal olarak kültürümüzde kutsanmış, suyun ve yağmurun yokluğu ya da azlığı halkı endişelendirmiştir. Bu endişe, halkın kendi içinde sorgulama, kendince çözüm üretme yollarını araştırmasına yol açmıştır. İşte bu arayışlar sonucunda halkın ürettiği çözüm yolları zaman içinde kabul görerek kültüre mal olmuş, nesilden nesile aktararak günümüze ulaşmış, kültürümüzün önemli yapı taşlarını oluşturmuştur.

Çelüm çelüm çemçecük ya da çemçegelin, çıkış itibariyle bir inaniş temsil etse de çocuklar bunu sahiplenmiş, oyuna dönüştürmüş, yayılmasında ve yaşatılmasında önemli rol oynamışlardır. Bu inaniş ve oyun, tüm halk kültürü değerlerinde olduğu gibi farklı yörelerde farklı şekillerde yer alsa da Muş

* Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi. kelime@uludag.edu.tr

kültürü denince ilk akla gelen ve kaybolmaya yüz tutmuş değerlerdendir. İlahi ve maniler eşliğinde oynanan oyun, hem çocuklar için bir eğlence aracı hem de yağmur yağması için edilen bir halk duasıdır.

Çelüm Çelüm Çemçecük, tahta bir çömçenin ya da bir araya getirilen çubuk şeklindeki tahta parçalarının çeşitli bez parçaları ile süslenerek gelin haline getirilmesiyle oynanır. Çocuklar bunu kapı kapı dolaştırıp bir yandan yağmur yağması için maniler söylerken diğer yandan kapısını çaldıkları evlerden kendilerine de bir şeyler isterler. Ev sahibi, kapı kapı dolaştırılan bu tahtadan oyuncağın üzerine yağmur yağması dileğiyle su döker, çocuklara da başta şeker olmak üzere evinde var olan yiyeceklerden verir.

Araştırmada, farklı yörelerde farklı şekillerde oynansa da daha çok Muş ile özdeşleşen Çelüm Çelüm Çemçecük geleneği ve çocuk oyunu; tarihsel geçmişi, içerdiği mani, ilahi ya da inanışlarıyla ayrıntılı olarak incelenmiş, günümüzde unutulmaya yüz tutan bu geleneksel oyunun geleceğe taşınması hedeflenmiştir.

Anahtar sözcükler: *Muş, gelenek, çelüm çelüm çemçecük, çemçegelin, yağmur duası, çocuk oyunu*

Abstract

Water, which has a vital value for all human being, and rain that is the source of water has been naturally blessed in our culture, the absence of water and rain has made the society worried. This worry caused society to question in themselves, investigate and find ways of generating solutions by themselves. As a result of these searches, solutions generated by the society has become the culture by being approved in time, transferred from generation to generation, and formed the important milestones of our culture.

It cannot be expected the children, who are members and future of society, to be away from the life style, beliefs, emotions, shortly the folk culture they see from adults. As a natural result of this situation, children are the members who keep the culture alive by living the culture and carry it into the future. Although Çelüm çelüm çemçecük or çemçegelin represents a belief by its occurrence, children have adopted it and changed it into game and played an important role in its spread and keeping it alive. This belief and game, though has a place in different provinces in different shapes as in all folk culture values, is one of the values that comes to our minds and that is about to disappear when Muş culture is mentioned. The game which is played with chants and Turkish poems is both a tool of fun for kids and a folk pray to bring the rain.

Çelüm çelüm çemçecük or çemçegelin is played with a wooden ladle or gathered wooden pieces shaped like sticks by covering it with white fabric like a bride. Children, going from door to door, while singing Turkish poems for bringing rain, they want something for themselves from the owners of the houses. Landlord pour water on this wooden-made toy that is taken from door

to door with a wish for a rain, and give some food especially candy to the children.

In this study, the tradition and the children game of *çelüm çelüm çemcecük* or *çemçegelin* which is played in different regions in different ways and mostly associated with Muş is studied in detail with its historical background and the chants, Turkish poems, and beliefs it includes; it is aimed to carry this traditional game which is about to disappear to future.

Keywords: Muş, *tradition, çelüm çelüm çemcecük, çemçegelin, rain dance, children game*

Giriş

Halk kültürüne ait sözlü ürünlerin zamana dayanabilmesinin en belirgin nedeni anlatılıyor olmasıdır. Hikâye anlatma arzusu insanlığın sosyal hayatının temel bir unsurudur. Ancak bilgisayar ve teknoloji çağındaki yeniliklerin, insanın sosyal hayatından anlatma unsurunu almaya başlamasının, birçok halk kültürünün, geleneklerin, oyunların unutulmasına ve hatta inançların değişmesine neden olduğu görülmektedir. Bu durum toplumların varlığı açısından tehlike arz etmektedir. Halkın geçmişiyle bağının kesilmesi, o halkın yok olmasına sebep olabilir. Bu bağlamda, kültürü yaşatmak geleceği kurtarmak anlamına gelebilir.

Belirli bir geleneğin yaratması ve taşıyıcısı olan çocuk oyunları, aynı zamanda iletişimin kültürel biçimlerindedir. Bu kültürel iletişim ortamında, sözlü ve sözsüz iletişim söz konusudur. Bu nedenle çocuk oyunları, donmuş ve belirli bir dönemin kalıntısı olan ürünler değil, canlı, zaman ve mekâna göre sürekli değişen ve gelişen kültürel yaratmalardır. Bu iletişim ortamında kültürel unsurlar tanınır, denenir ve benimsenir (Özdemir, 2006: 453).

Çocuklar ve onların oynadıkları oyunlar, yaşayan toplumun göstergesidir. Bu oyunlar aynı zamanda kültürdür, geçmiştir ve gelecektir. Çocuğun oynadığı oyun, içinde doğup büyüdüğü halk kültüründen izler taşır ve bu yönüyle çocuk oyunları kültürün aynasıdır. Yaşam geleneklerinin çocuk gözüyle aktarılmasıdır. Froebel; çocuk oyunları hayatın bir çekirdeğidir. Bütün insanlar orada gelişir, büyür ve oluşur. İnsanın en güzel ve en olumlu yetenekleri orada yükselir (Sel, 1974:5) der. “Çocuk oyunları sadece kültürün değil, toplum sağlığının ilacıdır.” Sağlıklı insanlar, sağlıklı toplum oluşturmasında hayati bir önem arz eder. Birçok çocuk oyununda, toplumsal inanışlar, ayinler, hatta ibadetler görülebilir. Oyun adı altında aslında toplumun gelenekleri, doğum, düğün, ölüm gibi halk törenleri, yağmur duası, bol ünlü hasat sezonu, bereket, sağlık ve kazanç ritüelleri sergilenebilmektedir. Anadolu'nun her bir köşesinde halk kültürüyle yoğrulmuş, toplumsal inançlarla vücut bulmuş ve toplumun her yaştan bireyinin saygı, sevgi, hoşgörü ile karşıladığı geleneksel çocuk oyunları mevcuttur. Ne yazık ki bu zengin kültür, zamana yenik düşerek kaybolmaya başlamıştır. Çocuk oyunlarının kaybolması, toplumsal yabancılaşmaya ve duyarsızlığa yol açabilir. Toplumun sağlıksız, hareketsiz, pratik düşünceden, yardımlaşmadan, hoşgörüden ve dayanışmadan uzak

insan topluluklarına dönüşmesine neden olabilir. Bu nedenle Froebel'in çocuk oyunları için yaptığı "hayatın çekirdeği" nitelendirmesi önemlidir.

Gelenekselliğin zengin olarak yaşandığı ve yaşatıldığı Anadolu kentlerinden biri de Muş'tur. Türklere Anadolu'nun kapılarını açan Malazgirt zaferi ve sonrasında Türk ve İslam geleneklerinin Muş'ta yeşerdiği ve Anadolu'ya yayıldığı fikrine varılabilir. Bu nedenle Muş'un mitolojik hikâyeleri oldukça yaygındır. Örneğin bu şehre verilen Muş adının nereden geldiği araştırıldığında üç önemli masalsi güzellikte mitolojik hikaye karşımıza çıkmaktadır. Bunların içinde en ilgi çeken, Evliya Çelebi'nin anlatısıdır. Evliya Çelebi'ye göre Muş, Farsçada "fare" anlamına gelmektedir. Tanrılık iddiası olan Nemrut'a ilahi bir ceza olarak fare yaratılmış, Muş şehri yakınlarında olan bir mağaradan çıkan kedi büyüklüğünde fareler, Nemrut'un bütün kavmini yemiş, bitirmiştir. Bu farelerin soyunu Büyük İskender'in ünlü bilgini Filipos kurutmuştur. O günden beri Muş ilinde fare olmazmış. Muş adı, bu olaydan sonra söylenmiştir (TRT Belgeseli 1986: 4.3 dk., 13. Bölüm). İsminde bile bu kadar renkli hikâyeler barındıran Muş'un her yönüyle araştırılması ve araştırmaların belgelenecek kayıt altına alınması, önemli bir kültür hazinesi oluşturmaktadır.

Muş yöresinde oynanan çocuk oyunları

Kimine göre oyun, enerji fazlasını atmak; kimine göre, benzetmece içgüdüsünü doyurmaktır. Huizinga'ya göre bütün bu görüşlerde bir tek ortak nokta vardır: Oyunun, oyun olmayan bir amaca varmaya yaradığı varsayımından hareket edilmesidir (And, 2007:27-28). Oyun, her ne kadar çocuğa özel bir olgu gibi görülse de sadece çocuğu tanımlamaz. Oyun denilince ilk akla gelen çocuk olsa da oyun, her insanın sağlıklı ruhsal gelişiminde etkilidir. Dolayısıyla oyun ve oynanma şekli, insanın karakteristik özelliklerine yansiyabilmektedir. Aynı oyunun farklı yörelerde farklı oynanması belki bu şekilde açıklanabilir. Çocuk oyunlarının toplumsal kültürü yansıttığı tartışma götürmezken, kültürün mü oyunu, oyunun mu kültürü yarattığı tartışılmaktadır. Hollandalı tarihçi Johan Huizinga, "Homo Ludens" isimli incelemesinde oyunun, kültürden önce var olduğunu kanıtlamıştır (Huizinga, 1995:21). Huizinga, kültürleri şekillendirenin, farklı anlayışlarla oynanan oyunlar olduğunu ileri sürmektedir.

Kültürel açıdan oldukça zengin olan Muş ve çevresinde çocukların sıkça oynadıkları birçok oyun bulunmaktadır. Bu oyunların bazıları dini ritüel kabul edilirken bazıları da sadece eğlenmek için oynanmaktadır. Hangi amaçla oynanırsa oynansın, oyunların tamamının, yardımlaşma, kaynaşma, birlikte hareket etme, disiplin gibi davranışları kazandırma amacıyla olduğu söylenebilir. Bölgede çocuklar tarafından oynanan oyunların başında; kendi sınırlarına diktikleri üç taş, diğer ekiplerin yıkmaya çalıştığı bir taş oyunu olan "Dadduhal" gelir. Tarif edilen kelimeyi bilemeyenlerin cezalandırıldığı "Ebe Oyunu" sık oynanmaktadır. Muş'ta taş oyunları da vardır. Adına "Moza" denilen bir taş, açılan çukura düşürmeye çalışan "Holoç", bu kez çukurdaki "Moza" isimli taş çıkartılmaya çalışılan "Moza (Cız)" oyunları taş ile oynanmaktadır. Anadolu'nun

hemen her yöresinde oynanan çelik çomak oyununun değişik bir versiyonu olan “Dellur Ağaç” oyunu da sevilerek oynanmaktadır. Ancak bu oyunlardan çok daha farklı, oynandığında tüm kasaba, köy veya mahallelinin dahil olduğu bir oyun vardır ki gerek oynanma şekliyle gerek oyun malzemeleriyle ve gerekse tarihsel, kültürel değerleriyle dikkat çekicidir. Çelüm Çelüm Çemçecük ya da Çemçegelin oyunu, oynayanların, dahil olanların ve oyuna katkıda bulunanların da eğlendiği ancak asıl amacı yağmur yağdırmak olan dinî bir ritüeldir. Bu oyunda çevrede yaşayan her hane, her birey ve canlı için bereket, bolluk, sağlık ve iyi niyet dlenir. Bu oyunun ana malzemesi olan tahta gelin totem gibi kullanılmış ve İslam geleneğinin dışında ancak İslami gereklere bağlı kalarak Urartulardan günümüze kadar gelebilmeyi başarmış bir geleneksel oyundur.

Çelüm çelüm çemçecük ya da çemçegelin oyunu

Yağmur duası denilince akla, yağmur yağdırmak amacıyla yapılan niyaz ve bununla ilgili hareketler gelmektedir. O halde, kendilerine verilen ismin anlattığına göre, dinsel bir karakterde olan ve Türkiye’de rastlanan yağmur törenlerinin Müslümanlık devrinin yaratmış olduğu bir folklor mahsulü olması icap etmektedir (Acıpayamlı, 1964:222). Ancak Eski Türkler arasında tabiat olaylarını kontrol etme düşüncesi İslamiyet’in kabulünden daha öncesine gider. Hunlarda hükümdarın “semavi menşeli” olduğu kabul edilirdi ve hükümdarın yağmur, kar, dolu yağdırabilme kudretine sahip olduğuna inanılırdı. Göktürklerde de aynı şekilde hükümdarın “semavi menşei” vurgulanır; hükümdarın fırtına ve rüzgâr çıkarabilme, kar ve yağmur yağdırma gücü olduğu düşünülürdü. İslami dönemde de bu durum devam etmiştir. Bu sefer de bu tür tabiat olayları şamanlar tarafından yönlendirilmeye çalışılmıştır. Çeşitli Müslüman kaynaklarında bu Şamanların “yada taşı” denilen bir taşla tabiat olaylarını yönlendirdiklerine değinilmiştir. Ancak Çoruhlu, yada taşıyla yağmur yağdıran yadacıların Şaman olmadığını belirtir (Çoruhlu, 2002: 48). Aynı uygulama XIII. yüzyılda Moğollar arasında da yaygınlaşmış ve onlar yada taşına “cad” demişlerdir (Ocak, 2000: 162- 164, Demren aracılığıyla). Moğollar, bu taşın dağlarda, geyik, su kuşu, yılan gibi hayvanların başında veya bir öküzün karnında bulunduğuna inanırlardı. Onlara göre bu taştan daha çok avcılar yararlanır; ya av hayvanını takip etmek için kar yağdırırlar, ya da ırmağı dondurup üzerinden kolaylıkla geçerlerdi (Hassan 2000:102-103, Demren aracılığıyla). Bazı kaynaklara göre de belli bir bitkiyi -hangi bitki olduğu belirtilmemiş- özel şartlarla sökmek sureti ile “yada”yı elde etmek ve kullanmak yetkisi kazanılırdı (Boratav 2003:177, Demren aracılığıyla).

Türk kültüründe, yağmur yağdırmak için bir kısmı dini, bir kısmı geleneksel olmak üzere birbirinden farklı birçok tören ve uygulamaların yapıldığı görülmektedir (Şimşek, 2003:79). Oruç tutmak, Mevlit okutmak, mezar tahtasını suya atmak, çobanın sopasını suya sokması, at kafasına dua yazmak, ırmaktan veya dereden alınan kırk tane çakıl taşına kırk “Yasin” okunarak suya atılması gibi dini ritüeller ile ebe taşı ve çemçegelin gibi çocuk oyunları, kuraklığa karşı alınmış önlemlerinden sadece birkaçıdır. Bilhassa çocuklar, bu alanda değişik isimler kullanmaktadırlar. Bu isimlerin büyük bir kısmı, gelin

ve kadın ile ilgilidir: Gelin, gelin gök, çomça gelin, çömçe gelin, eşek gelin etme, kepçe gelin, çullu kadın, kepçe kadın gibi (Acıpayamlı, 1964:221-2). Gelin, kadın ve bunlardan oluşan birleşik kelimelerle anlatılan terimlerin tamamı, genellikle ağaç dalı, tahta gibi susuzluktan kurumuşluğu akla getiren doğal malzemelerden yapma bebeklere verilmiş olan değişik isimlerdir. Bir nevi totem olan bu bebeklerin hiçbiri dinsel bir özellik taşımamaktadır. Ayrıca yetişkinlerin yaptığı yağmur duası ritüellerin hiçbirinde bebek, kukla veya insan sureti oluşturabilecek bir totem kullanılmamaktadır. Bazı yörelerdeki çemçeligelin inanışının daha katı kuralları olabilmektedir. Örneğin Kahramanmaraş'ta uygulanan ve adı "çomçalıgelin" olan yağmur ritüelinde, çomçalıgelin totemini taşıyacak olan çocuğun, annesinin ilk çoğu olması şartı vardır. Ayrıca bu çocuğun erkek olması ve aklının ermemesi yani küçük yaşlarda olması gerekir (Sayar, 2016: 14.26 dk., Belgesel).

Çelüm Çelüm Çemçecük ya da çemçegelin oyununa, Bişkek'te, Ahıska Türkleri arasında "kepçe hatun"; Türkistan'da "sust hatun", "süt hatun", "çele hatun"; Türkmenler arasında "syuyt gazan", "syuyt hatın"; Tacikler arasında "sust mama", "sust hatın", "aşlağlan"; Sürhanderya'da "boz hatın", "sust hatın"; Kaşkaderya'da "söz hatın", "ceyle kazak"; Türkistan şehrinde "çele hatın", "kösem kösem", "sür hatın" (Kocar, 1991: 239, Şimşek aracılığıyla); Dağıstan'da "gudu gudi", "paşapay"; Musul-Kürkük'te "çemçe kız" (Araz, 1995: 146); Yugoslavya'da "demir dodele" (Hafız, 1982: 245, Şimşek aracılığıyla); Anadolu sahasında ise; "bodi bodi", "bodi bostan", "cici ana", "çalı gezme", "çaput adam", "çomça gelin", "çömçe ya da çömçeli gelin", "çullu kadın", "dodu", "dodi dodi", "eşek gelin etme (Çorum)", "gelin gok", "gode gode", "godi godi", "godu godu", "göde göde", "hucrik", "kelis", "kepçe kadın", "kepçe gelin", "kepçecik", "mılla (molla) potik", "ümmül gays" (Suriye Araplarında), "yağmur duası", "yağmur gelin" vs. gibi isimler verilir (Alptekin, 2000: 30; Acıpayamlı 1963: 25, Araz 1995: 146; Başaran 1993: 66, Şimşek aracılığıyla).

Bir toplumun yaşattığı, paylaştığı ve geliştirdiği gelenekler o toplumun kültürünü yansıtır. Bütün Türk dünyası içinde coğrafi farklılıklarına karşın, duyma, düşünme ve bunları ifade etmede belirgin bir beraberlik vardır. Bu beraberlik yüzyıllar ötesine dayanan özdeki beraberliğin, ana kökün uzantılarının sonucudur. Kültürel değerlerin yaşatılmasında en tabii ve etkili metot, eğlence unsurunun kullanılmasıdır. Oyun ve eğlencenin araç olarak değerlendirildiği bu ortamlarda amaç, toplumu oluşturan üyeler tarafından gelenek ve göreneklerin canlandırılması, gösterim yoluyla yeni nesillere aktarılmasıdır. Dünyanın her yerinde, her çağda ve kültürde çocuklar oyun oynamaktadır. Ancak nesilden nesile aktarılan bu oyunların bir kısmı olduğu gibi oynanırken bir kısmı birtakım değişmelere uğramış, diğer bir kısmı ise tamamıyla unutulmuştur (Aliyeva Esen, 2008: 360).

Çemçeligelin efsanesi:

Çemçegelin efsanesi, Bitlis'in bir köyünde geçmektedir. Efsane şu şekildedir: Köyün en güzel kızına, köydeki bütün delikanlılar aşık olmuş. Kızın gönlü, köyün

fakir bir delikanlısındaymış. Ancak köyün ağası olan babası, kızını bu fakir delikanlıya vermemiş. Bunun üzerine delikanlı kızı kaçırmış. Başka bir köye gidip evlenen bu çiftin yıllar geçmesine rağmen çocuğu olmamış. Kız, bunu kendine dert etmiş. Derdinden o kadar zayıflamış ki neredeyse kuru bir ağaca dönmüş. O yıllarda köyde bir kuraklık başlamış. Aylarca tek bir damla bile yağmur düşmemiş. Bu gelin, başına kırmızı bir puşu bağlamış ve ellerini havaya kaldırarak Allah'a dua etmiş, yağmur dilemiş. O anda köye yağmur yağmaya başlamış, kuraklık sona ermiş. O günden sonra ne zaman kuraklık olsa, çocuklar kuru ağaç dallarından, tahtadan veya tahta kepeçeden yapılan ve adına "çemçeligelin" dedikleri bir bebek yapar, kırmızı çaput, tülbent ve benzeri örtülerle süsler, yağmur duasına çıkarılmış.

Çemçegelin oyununun tarihi:

Türk kültürünün bir ürünü olan Çemçeligelin yağmur ritüeli, Türk coğrafyasının hemen her bölgesinde, farklı isimlerle, manilerle ve totemlerle görülmektedir. Tarihi binlerce yıla dayanan oyunun pek çok kültürde benzer uygulamaları görülmektedir. Sümerler ve Akatlar'da bu tür uygulamaların olduğu bilinmektedir (Gökşen, 2016:13. dk., Belgesel).

Muş ve çevresinde oynanan Çemçeligelin oyununun kökeninin Urartulara dayandığı, sonrasında Hıristiyan kültüründe devam ettiği ve Malazgirt zaferiyle Türklerin eline geçen bölgenin, Türkler aracılığıyla günümüze kadar geldiği belirtilmektedir (Bulakçıbaşı, 2018).²

Muş Damla Sanat Kültür Merkezi Derneği Başkanı Deniz Sinan Bulakçıbaşı, oyunun Urartu dönemini şöyle anlatmaktadır: "İnsanlar o dönemde yağmurun yağması ve mevsimin bereketli geçmesi için Bereket Tanrısı Haldi'ye adaklar adardı. Bunlar hem adaklar hem de inanış ritüelleriyle yapılırdı. Urartu dönemindeki adaklar, buzağılar, büyükbaş hayvanlar, keçiler kesilerek kurban edilirdi. Sonra bu ritüel gece kahinlerin organizasyonu ile bütün insanlarla birlikte, iki üç günlük kutlama olarak yapılırdı. Urartu döneminde gençler kapı kapı gezerek bereket tanrısını temsil eden bir figürle (Haldi'nin hafif yapılmış putu ile) kâhinler tarafından ona bir kutsiyet atfederler ve kutsadıktan sonra çocuklar tarafından evlerden çeşitli gıdalar, buğday, sirke, un, bulgur vb. gıdalar toplanırdı. Urartu döneminde bu ayın, kâhinlerin organize ettiği ve tüm halkın katıldığı, iki gün boyunca devam eden şenlik durumundaydı.

Hristiyanlık dönemi

Bir zamanlar Muş'ta yaşayan gayri Müslim ahali, yağmurun yağmadığı veya yağmakta geç kaldığı zaman kiliselerde ayinler düzenler ve papazlar, gençleri dualarıyla kutsayarak ayine hazırlardı. Kutsanmış bu gençler, hazırladıkları tahta haça elbise giydirip, ev ev gezdirerek evlerden çeşitli gıdalar isterlerdi. Bu gıdalar kiliseye getirilip orada pişirilerek halka dağıtılırdı (Bulakçıbaşı, 2018).³

İslamiyet dönemi:

Bu oyun, İslamiyet döneminde yağmur yağması için yapılmaktadır. Çemçecük Oyunu, çocuklar için, büyükler tarafından organize edilir ve bu çocuklara tahtadan bir bebek yapılır. Bebeğin başı kepçeden, yanlara açılan kolları tahtadan yapılır. Bebeğin ellerine ağzı yukarı bakacak şekilde iki kepçe yerleştirilir. Bu figür gelin gibi süslenir ve çocukların kapı kapı gezdirmesi sağlanır. Maniler söyleyerek gezdirilen Çemçeligelinin üzerine, kapısına varılan ev sahibi tarafından su dökülür ve çocuklara çeşitli gıdalar verilir. Bu gıdalar genellikle, o an evde olan un, yağ, şeker, bulgur, olabilir. Çocuklar bu gıdaları aldıktan sonra Çelüm Çelüm Çemçecük tekerlemesini hep ağızdan söyleyerek diğer kapıya yönelirler. Çocuklar, aldıkları gıdaları onları organize eden büyüklere verir ve bunlardan yemekler yapılarak hep birlikte yerir (Akalm, 1970, Bulakçıbaşı aracılığıyla).

Çemçeligelin oyunun oynanması:

Çemçeligelin oyunu, genellikle üç aşamalı bir süreçte gerçekleştirilir: 1. Hazırlık 2. Oyunun oynanması 3. Toplanan yiyeceklerin pişirilip yenmesi.

Resim 1. Çemçeligelin kuklası yapan yetişkinler.

Hazırlık aşaması:

Oyunun hazırlık aşaması, kukla veya bebek için gerekli malzemelerin toplanması ve kukla yapım işlerinin tamamlanması sürecidir. Çemçeligelin oyunu çocuklar tarafından oynansa da kuklasını yetişkinler yapmaktadır. Bu iş için genellikle büyük ağaç kepçe kullanılır. Ancak metal kepçelerin de kullanıldığı görülebilir (Resim 1). Kepingin sapına

çapraz konumda bir dal parçası bağlanarak, kolları oluşturulur. Buna kız çocuğu elbisesi giydirilir. Bazı bölgelerde çaputlar sarılarak elbise oluşturulabilir. Kuklanın başına başörtüsü bağlanarak, adeta bir gelin havası verilir. Yüz olarak kullanılan kepçenin sırt kısmına kömürle, kaş, göz ve ağız çizilir. Muş'ta yapılan çemçeligelin kuklasının her iki eline kepçe bağlanarak, kepçelerin ağzının yukarı bakması sağlanır. Böylece gelin, hem Allah'a ellerini açmış hem de yağın yağmuru depolamış olacaktır. Çömçegelini çocuklardan biri (oyunu yöneten) eline alır, yanındakilerden birkaçı da toplanan yiyecekleri koymak üzere ellerinde torba, sitil (çingil, madeni kap), heybe vs. taşır.

Resim 2.. Çemçeligelin kuklasının çocuklarla birlikte yapılması

Resim 3. Kız elbisesi giydirilmiş kuklanın başına kırmızı tülbent bağlanması.

Oyunun oynanması:

Oyunlarda çocukların söylediği tekerlemeler önemlidir. Tekerlemenin içindeki anlam her zaman çok önemli olmayabilir. Benzer seslerin bir araya gelmesiyle oluşan ahenk çocuğu etkiler. Bu ahenk, tekerlemenin çocuklar tarafından kolayca ezberlenmesini de sağlar (Sınar Çılgın, 2007: 91). Hazırlanan kukla bebeği taşıyan çocuk en önde olmak üzere, bütün çocuklar toplu halde, kapı kapı dolaşarak, her evin önünde, hep bir ağızdan “çelüm çelüm çemçecük tekerlemesi”ni söylerler (Şimşek, 2003:81):

Çelüm çelüm çemçecük
Çemçecüğe ne gele
İneklere ot gele
Buzağılara süt gele
Tarlada çamur
Tabakta hamur
Ver Allah'ım ver
Bir hayırlı yağmur
Çıngır çıngır çıngır tas

Birini kaldır birini bas
Kamber oğlu hastadır
Kekliği kafestedir
Ali binmiş atına
Sürmüş göğün katına
Gökte ne var bir hurma
Dalları burma burma
Onu yiyen hacılar
Hak yoluna durmuşlar
Hakka selam vermişler
Tarlada çamur
Hep bir ağızdan okurlar
Bir hayırlı yağmur
Tabakta hamur
Ver Allah'ım ver yağmur (Akalin, 1970, Bulakçıbaşı aracılığıyla).

Resim 4. Hazırlanan kukla bebek, çocuklardan birine (lider) teslim edilir.

Resim 5. Çemçeligin kuklasını, kollarından tutarak sallaya sallaya dolaştıran çocuklar.

Tekerlemenin hemen ardından, ev sahibi, çocukların istediği yağ, bulgur, un, yumurta, kavurma, tuz vs. gibi yiyeceklerden birini verdikten sonra, beraberinde getirdiği suyu çocukların taşıdığı çemçeligin kuklasının başına döker. Yağmurun çok yağmasını isteyen hane sakinleri daha fazla su dökerler. Böylece çocuklar tüm evleri dolaşırlar. Çocukların yağmur yağması için geldiklerini bilen ev sahibi, çocukları güler yüzle karşılar, bir şeyler vererek onları sevindirir. Çocukların bu oyunda yer almasının bir sebebi de yağmurun Allah'tan, çocukların yüzü suyu hürmetine istenmesidir.

Resim 6,7 Kapıyı açan ev sahibi, önce çocukların istedikleri gıdayı verir. Daha sonra getirdiği suyu kukla bebeğin başına dökerek yağmur isteğini dile getirir.

Toplanan yiyeceklerin pişirilmesi, yenmesi ve dua

Mahallenin veya köyün bütün evleri dolaşıldıktan sonra, toplanan yiyecekler (kıyma, yağ, bulgur, yumurta, pekmez, şeker, ekmek, dut kurusu, erik vs.) yemek yapılarak yenir, ardından yağmurun yağması için dua edilir.

Sonuç ve öneriler

Dünyanın hangi bölgesinde, hangi milletçe ve hangi dil farklılığıyla yapılsa yapılsın, yağmur yağdırma ritüelinin hem dini hem de mitolojiye bağlı bir içeriği vardır. Doğanın düzeninin, insanların beklentileri ya da istekleri doğrultusunda işlememesi durumunda, insanlar doğayı kendi istekleri doğrultusunda kontrol etmeye çalışırlar. Dışarıdan bakıldığında, anlamsız görünse ve hayal kurmak gibi algılansa da yağmur yağdırma ritüelleri toplu halde gerçekleştirilen temsili bir eylemdir. Bu eylem sırasında edilen duaların, haykırışların, duygu ve arzu birlikteliğinin, toplumsal bir yakınlaşmayı, kenetlenmeyi ve kader birliğini oluşturduğu söylenebilir. Yağmurun yağmasıyla birlikte toplumsal kenetlenmenin, toplumsal güce ve güvene dönüştüğü söylenebilir. Çünkü yağmur yağdırma ritüellerinde toplumsal bir kaynaşma söz konusudur. Dolayısıyla topluluğun bir arada olma duygusu, herkesin aynı şeye inandığını görmek, hem toplumun ruhani inancını hem de kutsal eylemin gücüne olan inancı artırır.

Çemçegelin oyununun uygulanışı sırasında kullanılan bebek veya gelin kuklaları, her ne kadar İslam öncesi dini inanışlardaki totemler ile bağlantılanmış olsa da kullanılma şekliyle kesinlikle bunlardan ayrılmaktadır. Buradaki çemçeligelin kuklası, Tanrıya tapınma aracı değil, sadece suya ihtiyaç duyan ve susuzluktan kuruma derecesine gelen canlıları temsil etmektedir. Ayrıca bu kukla ile yağmurun insan için önemi bir kez daha vurgulanmaktadır.

Çemçeligelin veya çömçeligelin yağmur ritüellerinin tüm Türk dünyasında ve hatta Türk olmayan bazı Müslüman ülkelerde de biliniyor olması, doğaya karşı olan çaresizliklerde insanın benzer davranışlar sergilediğini göstermektedir. Bu yağmur yağdırma ayinleri, toplumsal kültürlerinin çeşitliliğine göre farklılaşmaktadır. Ancak

bu farklılıklar ritüelin özünü bozmadığı gibi, kitlesel kenetlenmeyi ve insanlar arsında gönül bağı kurulmasını sağlamaktadır. Toplumların çocuk-yetişkin bir araya gelerek oluşturdukları bu kültürün geçmişten geleceğe aktarılması, kaybolmaması geleceğe atılan sağlam adımlar demektir. Günümüz çocuklarına da bu oyun güncellenerek oynatılmalı, bu kültürel zenginlik eklemelerle genişleyerek geleceğe ulaşmalıdır. Böylece, oturdukları yerden oynadıkları bilgisayar oyunlarıyla eve hapsolan çocuklar, bir yandan arkadaşlarıyla birlikte hareket etme, gezip dolaşma, mani söyleme gibi faydalı davranışlar sergilerken diğer yandan da kültürün bir parçası olacak, kültürün devamını sağlayacaklardır.

Notlar

- 1 Bu çalışmanın özeti, 10-12 Mayıs tarihleri arasında Muş'ta düzenlenen Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu özet kitapçığında yayınlanmıştır.
- 2 Muşlu hikâyeci ve masal anlatıcısı merhum Kadir-i Eso tarafından (Abdulkadir İpkin) kahvelerde ve gece evlerde anlatılmaktaymış. (Kadir-i Eso zamanımızın Erzurumlu Teyyo Pehlivan gibi birisidir. Hikâyeleri hem abartılı hem de üç gün, dört gün sürermiş.)
- 3 Bulakçıbaşı'nın merhum Osman Dayısının hanımı merhume Safiye Halanın sohbeti.

Kaynaklar

- Acıpayamlı, O. (1964). Türkiye'de yağmur duası. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXII (3- 4), Temmuz - Aralık, 221-250.
- Akalın, F. (1970). *Muş İl Yıllığı*, Muş.
- Aliyeva Esen, M. (2008). Geleneksel çocuk oyunlarının eğitimsel değeri ve unutulmaya yüz tutmuş Ahıska oyunları. *Eğitim Fakültesi Dergisi XXI (2)*, 357-367.
- And, M. (2003). *Oyun ve büğü*. 2. baskı. İstanbul: Yapı Kredi.
- Bulakçıbaşı, D. S. (2018, Mart Perşembe). Çemçegelin oyunu. (K. Erdal, Röportaj yapan)
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalıcı.
- Demren, Ö. (2006 / 12). Yağmur yağdırma ritüeli çerçevesinde Ortaköy "yağmur duası". *Türkbilgi*, 76-92.
- Gökşen, G. (2016). Çomçalı Gelin-Belgesel. (Yönetmen, G. M. Bozokul)
- Huizinga, J. (1995). *Homo ludens, oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme*, (Çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı.
- Özdemir, N. (2006). *Türk çocuk oyunları*. Cilt I, Ankara: Akçağ.
- Sayar, A. (2016). Çomçalı gelin-Belgesel. Gaziantep (Yönetmen, G. M. Bozokul)
- Sel, R. (1974). *Eğitsel oyun*. Ankara: Ayyıldız.
- Sınar Çılgın, A. (2007). *Çocuk edebiyatı*. İstanbul: Morpa Kültür.
- Şimşek, E. (2003). Anadolu'da yağmur duasına bağlı olarak oynanan bir oyun: Çömçeli gelin. *Milli Folklor*, Sayı 60, s. 79-87.
- Taşkın, H. (Yöneten). (1986, Muş). Muş'un genel özellikleri. İl İl Türkiye. TRT Belgesel [Sinema Filmi].